

**Dzieńkowski, Tomasz / Gołub,
Stanisław**

**Czwarty sezon prac wykopaliskowych
na wczesnośredniowiecznej osadzie w
Chełmie**

Archeologia Polski Środkowowschodniej 4, 171-175

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

TOMASZ DZIĘNKOWSKI, STANISŁAW GOŁUB

CZWARTEY SEZON PRAC WYKOPALISKOWYCH NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ OSADZIE W CHELMIE

Wczesnośredniowieczna osada przyrodowa datowana na wiek XIII i funkcjonująca w literaturze jako stanowisko 144 (nr 1D/I wg nowego podziału w systemie alfanumerycznym w ramach powierzchniowych badań metodą AZP obszaru 80-90), położona jest poza obrębem Starego Miasta, na północ od Wysokiej Górki, na kredowym zboczu opadającym w kierunku północnym. Stanowisko zostało odkryte w 1995 roku w trakcie prac budowlanych prowadzonych pod budowę basenu (S. Gołub 1996, s. 127-131).

W pierwszych trzech sezonach badawczych (1995-1997) koncentrowano się głównie na badaniu nawarstwień i obiektów wczesnośredniowiecznych usytuowanych w rejonie prowadzenia robót budowlanych. W 1997 r. w celu określenia zasięgu osady wykonano „sieć” odwiertów oraz wykopy sondażowe w miejscu ich przebiegu (T. Dzieńkowski, S. Gołub 1998, s. 203-207). W oparciu o wyniki dotychczasowych prac stanowisko zostało wpisane do państwowego rejestru zabytków woj. chełmskiego (obecnie lubelskiego).

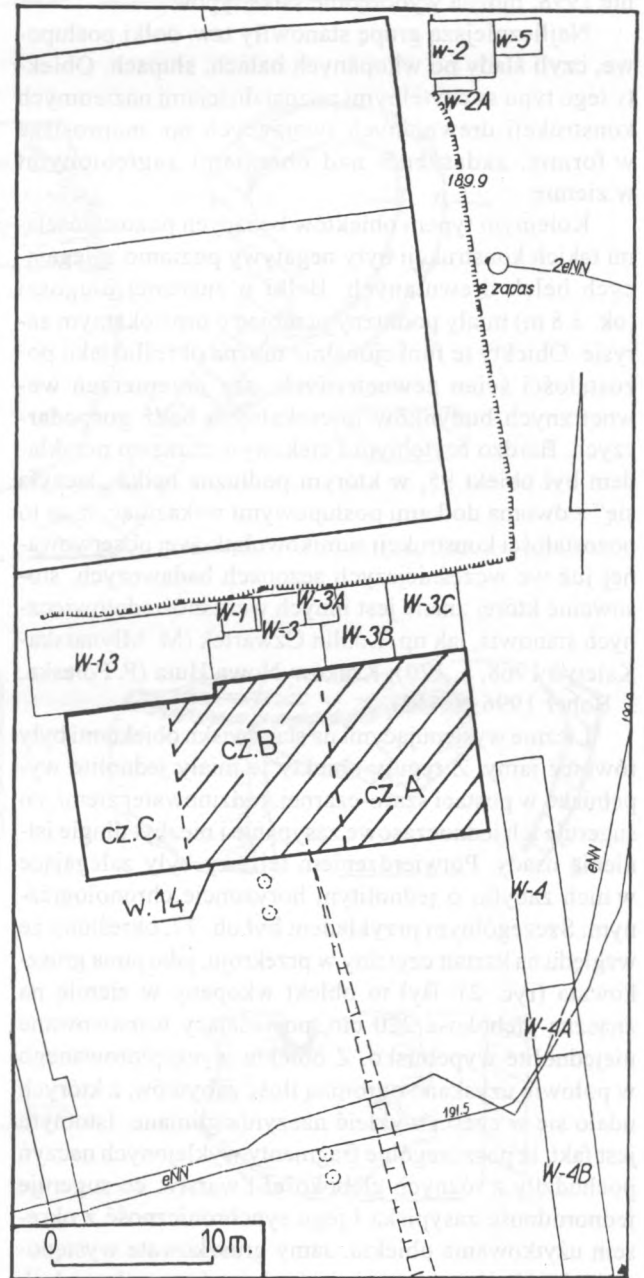
W 1998 roku prace wykopaliskowe prowadzono od 22 VI 1998 r. do 21 VIII 1998 r. Były one finansowane ze środków Generalnego Konserwatora Zabytków.

Ze względu na planowaną budowę parkingu założono wykop 14 (kontynuowano numerację z poprzednich sezonów) o wymiarach 11 x 25 m i łącznej powierzchni 275 m² (ryc. 1). Podzielono go na trzy części: A, B i C. W części zachodniej (C) wykopu na głębokości 30 cm natrafiono na pozostałości nowożytnego budynku gospodarczego z końca XIX wieku (ob. 1), w postaci fundamentowych murów z opoki, które zupełnie zniszczyły warstwę kulturową i obiekty wczesnośredniowieczne. W obrębie murów wykonano dwa szurfy A i B w których zarejestrowano nowożytnie warstwy, którymi zasypano głębokie pomieszczenia piwniczne budynku.

W częściach A i B wykopu do głębokości 80 cm zarejestrowano warstwy nowożytne (XIX/XX w.). Poniżej uzyskano strop wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej w postaci szaro-czarnej, zbrylonej, twardej, rędzinowatej ziemi z wtrętami drobnego margla.

Eksplorację warstwy kulturowej (10 cm warstwami mechanicznymi) kontynuowano do głębokości 120 cm, odsłaniając zalegający poniżej całek kredowy oraz stropy XIII-wiecznych obiektów.

Badania przyniosły ogromną liczbę zabytków w postaci fragmentów naczyń glinianych (7680), wyrobów

Ryc. 1 Chełm, stan. 144. Lokalizacja wykopu 14.

metalowych (92), ozdób z kości i rogu (5), wyrobów szklanych (52) oraz zwierzęcych szczątków kostnych (4571).

W oparciu o wyniki kilku sezonów wykopaliskowych można stwierdzić, iż badane stanowisko należy do wczesnośredniowiecznych, jednowarstwowych osad otwartych, gdzie pod XIX i XX-wiecznymi nawarstwieniami zalega niezniszczona wczesnośredniowieczna warstwa kulturowa o miąższości 30-50 cm wraz z dużą ilością obiektów.

Z ogólnej liczby 65 obiektów odsłoniętych w sezonie 1998, można wyodrębnić kilka typów.

Najliczniejszą grupę stanowiły tzw. dołki postłupowe, czyli ślady po wkopanych balach, słupach. Obiekty tego typu są czytelnymi pozostałościami naziemnych konstrukcji drewnianych tworzących np. najprostsze w formie, zadaszenia nad obiektami zagłębionymi w ziemię.

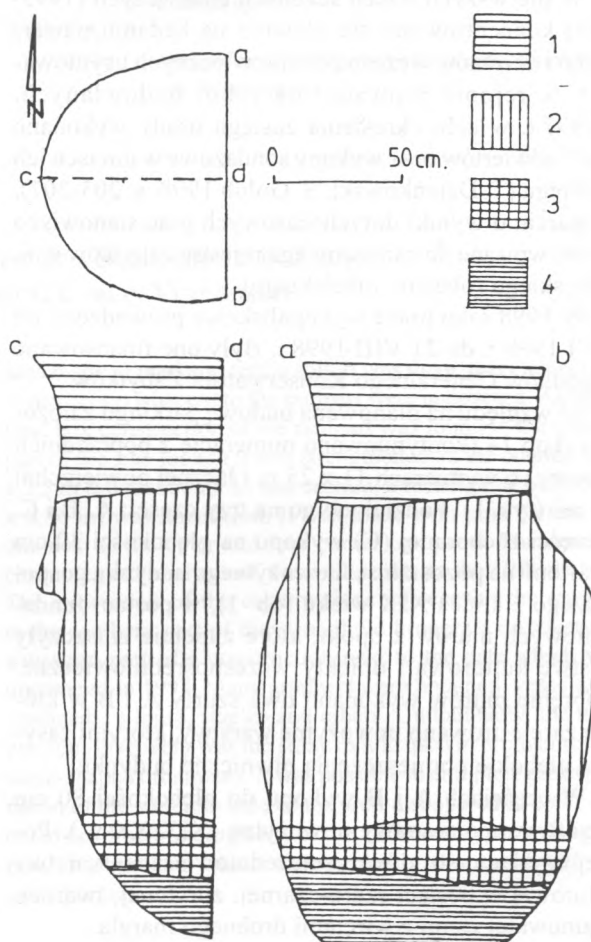
Kolejnym typem obiektów będących pozostałościami takich konstrukcji były negatywy poziomo zalegających belek drewnianych. Belki o znacznej długości (ok. 3,8 m) miały podłużny przebieg o prostokątnym zarysie. Obiekty te funkcjonalnie można określić jako pozostałości ścian zewnętrznych, czy przepierzeń wewnętrznych budynków mieszkalnych bądź gospodarczych. Bardzo czytelnym i ciekawym zarazem przykładem był obiekt 95, w którym podłużna belka „łączyła się” z dwoma dołkami postłupowymi wskazując, iż są to pozostałości konstrukcji sumikowołatkowej obserwowanej już we wcześniejszych sezonach badawczych, stosowanie której znane jest innych wczesnośredniowiecznych stanowisk, jak np. Lublin Czwartek (M. Młynarska-Kaletyn 1968, s. 120); Kraków-Nowa Huta (P. Poleska, J. Bober 1996, s. 112).

Licznie występującymi na stanowisku obiektami były również jamy. Z reguły obiekty te miały jednolite wypełnisko w postaci szaro-czarnej, rędzinowatej ziemi, co sugeruje ich jednoczesne zasypanie i niezbyt długie istnienie osady. Potwierdzeniem tej tezy były zalegające w nich zabytki o jednolitym horyzoncie chronologicznym. Szczególnym przykładem był ob. 77, określony ze względu na kształt czytelny w przekroju, jako jama gruszkowata (ryc. 2). Był to obiekt wkopany w ziemię na znaczną głębokość 220 cm, posiadający warstwowane niejednolite wypełnisko. Z obiektu wyeksplorowanego w połowie uzyskano ogromną ilość zabytków, z których udało się w części wykleić naczynia gliniane. Istotnym jest fakt, iż poszczególne fragmenty wyklejonych naczyń pochodziły z różnych głębokości i warstw, co sugeruje jednorodność zasypiska i jego synchroniczność z okresem użytkowania obiektu. Jamy gruszkowate występowały dosyć często na wczesnośredniowiecznych osadach zarówno u Słowian Zachodnich jak i Wschodnich (A. Żaki 1974, s. 105, ryc. 57; T. N. Nikolskaja 1987, s. 80, rys. 41: 4; P. Poleska, J. Bober 1996, s. 113, rys. 10, 15). Ich funkcję określa się jako jamy zasobowe – piwniczki do przechowywania żywności.

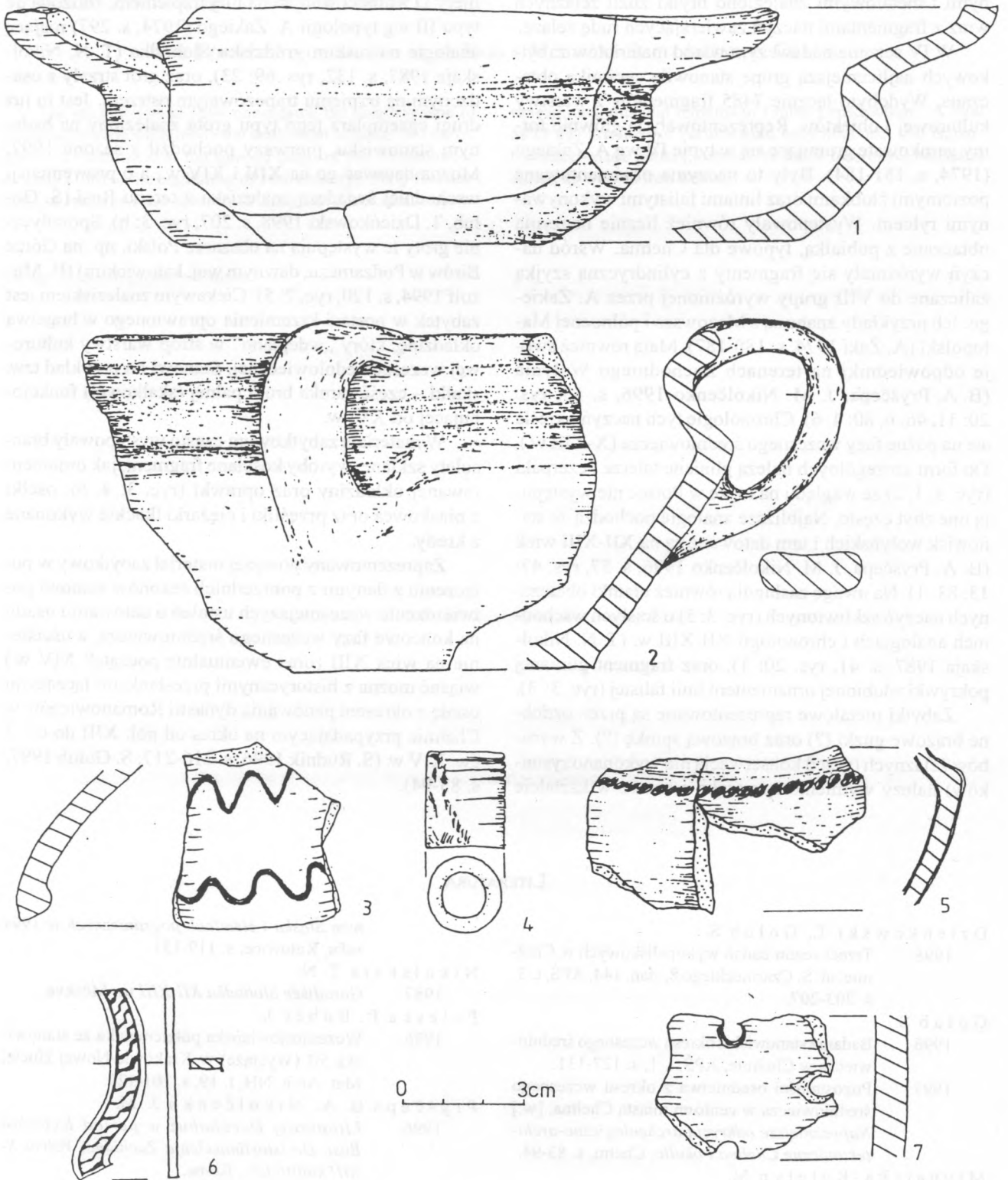
Na szczególną uwagę zasługują obiekty (81, 94, 100), będące pozostałościami po dużych półziemiankach. Odkryte w pobliżu liczne dołki postłupowe oraz negatywy belek wskazują na istnienie naziemnych konstrukcji drewnianych związanych z obiektami.

Z obiektu 81 uzyskano ok. 600 fragmentów naczyń obtaczanych, kilka fragmentów bransolet szklanych, duże ilości kości zwierzęcych, a ponadto 9 bryłek żuźli żelaznych oraz dno naczynia zawierającego wewnątrz rudę żelaza. Te ostatnie znaleziska sugerują, że w osadzie prowadzono wytop i obróbkę (?) żelaza oraz informują o pracownianym (?) charakterze obiektu. Teza o funkcjonującym na osadach wytopie żelaza pomimo braku znalezisk pieców dymarkowych nie jest pozbawiona racji, gdyż możliwe było przeprowadzanie wytopu w ogniskach otwartych naziemnych lub rozpalanych w jamach (A. Żaki 1974, s. 99-102).

Obiekty 94 i 100 mogły również pełnić funkcje gospodarcze. Poza fragmentami ceramiki, zabytkami szkla-

Ryc. 2 Chełm, stan. 144. Plan (cz. E) i przekroje ob. 77 – jamy gruszkowatej: 1 – brunatno-szara, sypka ziemia; 2 – brunatna, wilgotna ziemia z węglami drzewnymi; 3 – czarno-brunatna ziemia z wtrętami margla; 4 – rumosz kredowy.

Ryc. 3 Chełm, stan. 144. Wybór wczesnośredniowiecznych zabytków wydzielonych: 1 – talerz, 2 – czerpak, 3 – fragm. ornamentowanej pokrywy, 4 – oprawka kościana, 5 – fragm. szklionego brzuśca, 6 – okładzina kościana, 7 – fragm. naczynia sitowatego.

nymi i metalowymi znaleziono bryłki żużli żelaznych wraz z fragmentami naczyń zawierających rudę żelaza.

W IV sezonie badawczym wśród materiałów zabytkowych najliczniejszą grupę stanowiła ceramika obtaczana. Wydobyto łącznie 7485 fragmentów z warstwy kulturowej i obiektów. Reprezentowały ją głównie formy garnkowe grupujące się w typie IV wg A. Żakiego (1974, s. 181-184). Były to naczynia ornamentowane poziomymi żłobkami oraz liniami falistymi wykonywanymi rylcem. Występowały również licznie naczynia obtaczane z pobiąką, typowe dla Chełma. Wśród naczyń wyróżniały się fragmenty z cylindryczną szyjką zaliczane do VIII grupy wyróżnionej przez A. Żakiego. Ich przykłady znane są z Mazowsza i północnej Małopolski (A. Żaki 1974, s. 186-187). Mają również swoje odpowiedniki na terenach Zachodniego Wołynia (B. A. Pryščepa, J. M. Nikolčenko 1996, s. 53, rys. 20: 11, 46: 6, 80: 4, 6). Chronologię tych naczyń określa się na późne fazy wczesnego średniowiecza (X-XIII w.). Do form szczególnych należą gliniane talerze i czerpaki (ryc. 3: 1, 2) ze względu na to, że w Polsce nie występują one zbyt często. Najbliższe analogie pochodzą ze stanowisk wołyńskich i tam datowane są na XII-XIII wiek (B. A. Pryščepa, J. M. Nikolčenko 1996, s. 57, rys. 47: 13; 83: 1). Na uwagę zasługują również ułamki obtaczanych naczyń szkliwionych (ryc. 3: 5) o ściśłych wschodnich analogiach i chronologii XII-XIII w. (T. N. Nikolskaja 1987, s. 41, rys. 20: 1), oraz fragment glinianej pokrywy zdobionej ornamentem linii falistej (ryc. 3: 3).

Zabytki metalowe reprezentowane są przez ozdobne brązowe guzki (?) oraz brązową spinkę (?). Z wyrobów żelaznych (przed konserwacją nie wykonano rysunków) należy wymienić sprzączkę o ramce w kształcie

litery D z umocowanym na niej trzpieniem, zbliżoną do typu III wg typologii A. Żakiego (1974, s. 297) mającą analogie na ruskim grodzisku Słobodka (T. N. Nikolskaja 1987, s. 132, rys. 69: 23), oraz grot strzały z osadzonym na trzpieniu trapezowatym ostrzem. Jest to już drugi egzemplarz tego typu grota znaleziony na badanym stanowisku, pierwszy pochodził z sezonu 1997. Można datować go na XIII i XIV w., a o proveniencji wschodniej świadczą znaleziska z terenu Rusi (S. Gołub, T. Dzieńkowski 1998, s. 207, ryc. 3: h). Sporadycznie groty te występują na obszarze Polski, np. na Górze Birów w Podzamczu, dawnym woj. katowickim) (B. Muzolf 1994, s. 120, ryc. 2: 5). Ciekawym znaleziskiem jest zabytek w postaci krzemienia oprawionego w brązową okładzinę, który „wdeptano” w strop warstwy kulturowej wczesnośredniowiecznej. Stanowi on przykład tzw. skałki – część zamka broni palnej (skałkowej) funkcjonującej od XVI w.

W materiale zabytkowym często występowały bransolety szklane, wyroby kościane fragment, jak ornamentowana okładzina oraz oprawki (ryc. 3: 4, 6), osełki z piaskowca oraz przęśliki i ciężarki tkackie wykonane z kredy.

Zaprezentowany powyżej materiał zabytkowy w połączeniu z danymi z poprzednich sezonów stanowi potwierdzenie wcześniejszych ustaleń o datowaniu osady na końcowe fazy wczesnego średniowiecza, a uściślenie na wiek XIII (oraz ewentualnie początek XIV w.) wiązać można z historycznymi przesłankami łączącymi osadę z okresem panowania dynastii Romanowiczów w Chełmie przypadającym na okres od poł. XIII do ok. 1 ćw. XIV w. (S. Rudnik 1996, s. 216-217; S. Gołub 1997, s. 83-94).

LITERATURA

- Dzieńkowski T., Gołub S.
1998 Trzeci sezon badań wykopaliskowych w Chełmie, ul. S. Czarnieckiego 8, stan. 144, APŚ, t. 3, s. 203-207.
- Gołub S.
1996 Badania stanowisk z okresu wczesnego średniowiecza w Chełmie, APŚ, t. 1, s. 127-131.
1997 Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełma, [w:] *Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic*, Chełm, s. 83-94.
- Młynarska-Kaletyn M.
1968 Wczesnośredniowieczne osadnictwo na Czwartku w Lublinie w świetle badań wykopaliskowych w latach 1959-1962, R. Lub., t. 9, s. 79-143,
- Muzolf B.
1994 Badania wielokulturowego stanowiska na Górze Birów w Podzamczu, województwo katowickie, [w:] *Badania archeologiczne na Górze Birów w Podzamczu, województwo katowickie w 1994 roku*, Katowice, s. 119-131.
- Nikolskaja T. N.
1987 *Gorodišče Słobodka XII-XIII w.*, Moskwa.
- Poleska P., Bober J.
1996 Wczesnosłowiańska półziemianka ze stanowiska 5B (Wyciąże) w Krakowie-Nowej Hucie, *Mat. Arch. NH*, t. 19, s. 101-127.
- Pryščepa B. A., Nikolčenko J. M.
1996 *Litopysnyj Dorohobuż w period Kyivškoj Rusi. Do istoriinaselenja Zachidnoji Volyni X-XIII stolittjach.*, Rivne.
- Rudnik S.
1996 Rozwój przestrzenny Chełma – tendencje historyczne i perspektywy, [w:] *Chełm i Chełmskie w dziejach*, Chełm, s. 215-244,
- Żaki A.
1974 *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław.

TOMASZ DZIĘNKOWSKI AND STANISŁAW GOLUB

THE FOURTH FIELD SEASON AT AN EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT IN CHELM

The excavations in 1998 constituted the fourth season of exploration at an early medieval settlement adjacent to a stronghold. It functioned at the time of reign of the Romanowicz dynasty (13th to the beginning of 14th century). Sixty five settlement features were examined. They included: semi-subter-

anean huts, pits and remains of timber constructions. A total of 12 497 artefacts of various kind were obtained, that is, partly wheel-made pottery, ornaments made of bronze, bone and antler, as well as iron items.

Usługi Archeologiczne – Chelm

